

Univerzita Karlova v Praze

Filozofická fakulta

Ústav románských studií

Bakalářská práce

Jakub Dušek

Portorická španělština se zaměřením na slovní zásobu

Puerto-Rican Spanish with a Focus on Lexis

Praha 2013

Vedoucí práce: PhDr. Anna Mištinová, Ph.D.

P o d ě k o v á n í

Na tomto místě bych rád poděkoval vedoucí práce, paní PhDr. Anně Mištinové, Ph.D., za čas věnovaný mé práci, odbornou pomoc a užitečné rady.

Prohlášení:

Prohlašuji, že jsem bakalářskou práci vypracoval samostatně, že jsem řádně citoval všechny použité prameny a literaturu a že práce nebyla využita v rámci jiného vysokoškolského studia či k získání jiného nebo stejného titulu.

V Praze dne 23. 5. 2013

podpis

Klíčová slova (česky)

Španělština, portorická varianta, slovní zásoba.

Klíčová slova (anglicky):

Spanish, Porto-Rican Variant, Lexis.

Abstrakt (česky):

Tato bakalářská práce zkoumá slovní zásobu portorické španělštiny, která obsahuje značné množství charakteristických rysů obecně platných pro americkou španělštinu (její lexikální rovinu). Je zde také zařazen stručný přehled dějin země, jelikož každé období mělo určitý dopad na její jazyk. V práci je následně popsáno teoretické pozadí každého typického aspektu portorického lexikonu; zejména jeho původ, nebo definice. Poté následuje část praktičtějšího charakteru; v ní jsou uvedeny konkrétní příklady pro každou oblast slovní zásoby. Z této kapitoly jsou posléze vyvozeny závěry shrnující nejdůležitější poznatky o zkoumaných lexikálních rysech. Poslední popisovanou oblastí je situace angličtiny na ostrově a přítomnost portorické španělštiny na území Spojených států. Zaměřil jsem se na konkrétní případy vzájemného ovlivňování obou oficiálních jazyků, tedy užívání anglicismů a projev *spanglish*. V závěru práce jsem se mj. pokusil nastínit východiska pro budoucí vývoj této problematiky v Portoriku.

Abstract (in English):

This Bachelor's Thesis examines the Puerto Rican Spanish vocabulary, which contains a large number of typical features, generally applicable to American Spanish (on a lexical level). A brief overview of the history of the country is also included, as each historical period has had some impact on its language. The paper then describes the theoretical background of every typical feature of the Puerto Rican lexicon, especially its origin or definition. This is followed by a practically focused part, in which specific examples for each aspect in vocabulary. From this chapter conclusions are then drawn summarizing the most important findings of the examined lexical features. The last described area is the situation of English on the island and the presence of Puerto Rican Spanish in the United States. I focused on the specific case of the interaction of both official languages, thus involving the use of anglicisms and Spanglish speech. In conclusion, I have tried to show, inter alia, the basis for the future development of this issue in Puerto Rico.

OBSAH

ÚVOD, VYMEZENÍ CÍLE A VÝCHODISEK PRÁCE	7
1. HISTORICKO-KULTURNÍ KONTEXT.....	10
2. JAZYKOVÁ SITUACE V PORTORIKU	14
3. SPECIFICKÉ RYSY SLOVNÍ ZÁSoby PORTORICKÉ ŠPANĚLŠTINY	19
3.1. Indigenismy	19
3.1.1. Ovoce a zelenina	20
3.1.2. Fauna.....	20
3.2. Sémantická rozšíření, tvoření nových slov a profesní slovní zásoba	21
3.2.1. Sémantická rozšíření.....	21
3.2.2. Tvoření nových slov	21
3.2.3. Profesní slovní zásoba	22
3.3. Afrikanismy	23
3.4. Toponymie	23
3.5. Archaismy	24
3.6. Španělské regionalismy v portorické španělštině	24
3.6.1. Vliv andaluského dialektu	24
3.6.2. Regionalismy z Kanárských ostrovů	25
3.7. Jednotnost, rozdílnost	26
3.8. Další specifika portorické španělštiny	26
4. ANGLIČTINA V PORTORIKU, PORTORICKÁ ŠPANĚLŠTINA V USA.....	28
4.1. Angličtina v Portoriku	28
4.2. Spanglish.....	28
4.3. Anglicismy.....	31
4.4. Portorická španělština ve Spojených státech amerických.....	33
SHRNUTÍ A ZÁVĚR.....	36
SEZNAM POUŽITÉ LITERATURY	39
Odborná literatura	39
Elektronické zdroje	40

ÚVOD, VYMEZENÍ CÍLE A VÝCHODISEK PRÁCE

Cílem následující práce je zaměřit se na lexikální stránku portorické španělštiny, která prošla vývojem dlouhým přes pět set let a jako živý jazyk se nepřestává vyvíjet ani dnes. V dějinách Portorika sice nenalezneme žádné velké události, které by svým významem výrazně ovlivnily Ameriku či Evropu, nebo alespoň zemi svých kolonizátorů, Španělsko, na druhou stranu jednotlivé kapitoly historie tohoto karibského ostrova lze velmi jasně pozorovat v jeho španělštině, každá z nich totiž zanechala v jazyce větší či menší stopu.

Území, na němž se mluví španělsky, respektive španělština je zde úředním jazykem, se rozkládá na téměř dvanácti milionech kilometrech čtverečních.¹ Všichni španělští rodilí mluvčí na světě si navzájem rozumí a dokáží se spolu domluvit. Mexičan se dorozumí s Kubáncem, stejně tak jako Španěl s Argentincem. Navíc každý z nich by byl teoreticky schopný určit původ toho druhého na základě jeho mluvy. Jinými slovy, každý španělsky mluvící stát má svou vlastní charakteristickou španělštinu, kterou se odlišuje od ostatních, avšak ne tolik, aby si jejich obyvatelé vzájemně nerozuměli.

Základní pojem, který je třeba nejdříve vyložit, je jazyková varianta. Tento termín odkazuje na všechna užití jednoho jazyka v určitých situacích a dle nich ho lze rozdělit. Pro účely této práce je vhodné popsat jeho následující dvě rozdělení: variantu diastratickou a diatopickou.²

Varianta diatopická je založena na užití jazyka v určité oblasti. Jednotlivé geografické varianty se mohou od sebe lišit všemi, či jen některými jazykovými rysy. Ty mohou být prosodické (např. intonace), fonetické, lexikální a morfosyntaktické. Obvykle se za diatopickou variantu chápe jazykový systém celého státu, avšak již uvnitř jednoho lze nalézt několik odlišných oblastí. Dovolím si zde nyní uvést jedno přirovnání, Česká republika se rozkládá na téměř sedmdesáti devíti tisících kilometrech čtverečních a rozlišujeme již čtyři hlavní nářeční skupiny; jaká tedy bude poté jazyková situace např. v druhé největší latinskoamerické zemi, Argentině, je nasnadě.

Portorická varianta španělštiny je z fonetické stránky nejvíce charakterizována neutralizací „r“ a „l“ na konci slabik a také velarizací vícekmitné vibranty „rr“; morfosyntakticky je typická zdejší španělština antepozicí zájmeného vyjádření podmětu

¹ K tomu je třeba přičíst regiony Spojených států amerických, kde SE španělština taktéž užívá, ať už je to Texas, Nové Mexiko, či neustále se rozšiřující čtvrti španělsky hovořících přistěhovalců ve velkých amerických městech, jako např. New York, Chicago, nebo Miami.

² Elektronický slovník pojmů Institutu Cervantes. [online]. [cit. 2013-05-20]. Dostupné z: <http://cvc.cervantes.es/ensenanza/biblioteca_ele/diccio_ele/diccionario/variedadlinguistica.htm >

v tázacích větách (skladby typu: „¿Cuántos años tú tienes?“). Lexikální rovina je rozebírána v následujících kapitolách.

Ačkoli je tato práce zaměřena na slovní zásobu portorické španělštiny, je zde také zahrnuta kapitola o dějinách Portorika. Jednotlivé etapy historie tohoto karibského ostrova lze velmi jasně pozorovat v jeho jazyce, každá z nich ho totiž více či méně ovlivnila. Pro tuto oblast jsem čerpal z práce Salvadora Brau, *Historia de Puerto Rico*, končící rokem 1900; dále jsem vycházel z dvou anglicky psaných děl; autorem prvního z nich s názvem *Puerto Rico: the trials of the oldest colony in the world* je José T. Monge, který se více zaměřoval na politickou stránku dějin; autorkou druhého je Maria M. Brau, pojmenovaného *Island in the Crossroads*. Tato publikace mapuje celé dějiny ostrova z obecného hlediska. Kromě výše zmíněných prací jsem čerpal i z dalších zdrojů, avšak tyto patří mezi ty podstatnější.

Druhá kapitola rozebírá jazykovou situaci na Portoriku z teoretického hlediska. Zde jsem se zaměřil na typické lexikální rysy; některé z nich lze vztáhnout na další hispanoamerické země. U této problematiky jsem vycházel především z monografie věnované španělštině v Americe, *El español en América*, pod kterou je podepsán José Moreno de Alba. Prostor je zde věnován teoretickým otázkám jednotlivých okruhů španělštiny na americkém kontinentě, nechybí však ani konkrétní ukázky. Dále jsem využil příspěvek Humberta L. Moralese k lexikálním archaismům v portorické španělštině, který byl publikován ve spisu z druhého mezinárodního kongresu o dějinách španělského jazyka. Pro popis současné situace mi byla východiskem zpráva senátorky Margarity Ostolaza, *Informe final sobre el idioma en Puerto Rico*.³

Poté následuje kapitola o specifických rysech portorické španělštiny, která slouží jako přehled všech jednotlivých složek tamějšího lexika s důrazem na uvádění konkrétních případů, jež lze dodnes na ostrově zaznamenat. Tomás Navarro a jeho práce *El español en Puerto Rico. Contribución a la geografía lingüística hispanoamericana*, s níž jsem často pracoval, je dílo mapující všechny roviny tamějšího jazyka. Jelikož data sbíral na základě dotazníků po celé zemi, výsledkem je velice věrný obraz španělštiny v Portoriku, zobrazující aspekty jak diatopické, tak i diastratické. Vycházel jsem také z časopisů *Dilo*, vydávaných Portorickou akademií pro španělský jazyk. Časopis vychází v tištěné i elektronické podobě každé čtvrtletí.

³ Jedná se o zprávu, kterou v roce 2001 senátorka předložila senátu ke schválení, její akceptování by bylo předstupněm opětovného ustanovení španělštiny jako jediného oficiálního jazyka. Zpráva byla přijata a o dva roky později byl portorickým senátem schválen návrh zákona, který by postavil španělštinu na první místo na ostrově, angličtina by se stala druhým jazykem, kdyby byl dále uznán nadřazenými ográny.

Čtvrtá kapitola o angličtině v Portoriku a portorické španělštině na území Spojených států je věnována tématům, která se v poslední době stávají stále aktuálnějšími. Svědčí o tom ohromné množství odborných prací zabývajících se touto problematikou. Není to jen vliv angličtiny na španělštinu a jejich vzájemné míšení na ostrově (tzv. *spanglish*), ale také portorická španělština ve Spojených státech, zejména v New Yorku. Důležitým pramenem se mi pro toto téma stala práce *Spanglish: Language Contact in Puerto Rico*, kterou napsal Rose Nash; vyšla v časopise *American Speech*. Jako pramen pro zkoumání situace Portoričanů a jejich jazyka v New Yorku jsem využil jeden z mnoha článků, které na toto téma napsala Ana C. Zentella; byl publikován pod názvem *Lexical Leveling in Four New York City Spanish Dialects: Linguistic and Social Factors*.

1. HISTORICKO-KULTURNÍ KONTEXT

V roce 1493 Kryštof Kolumbus, během své druhé výpravy, objevuje ostrov a pojmenovává ho po svatém Janu Křtiteli. V té době je ostrov osídlen indiány z etnika arahuac. Stejně jméno nese i jazyková rodina, do níž patří jazyk taíno, užívaný místními indiány (s malými rozdíly tímto jazykem hovořili také obyvatelé Kuby a Santo Dominga). Ti zde žili rozděleni do kmenů, které měly nízký stupeň organizace.⁴ V čele kmene stál tzv. *cacique*, podřízený „Nejvyššímu vládci“, volený všemi kmenovými náčelníky. Společnost se rozdělovala do tří tříd: nejvýše postavení byli *tainos* (tento název se vžil pro označení všech zde žijících indiánů), čili privilegovaná šlechta, tvořící vojenskou družinu. Střední třídu zastupovali *boitís*, kněží, šamani a léčitelé; třetí třída tzv. *naborís*, byla složena z běžných lidí. Indiáni nazývali svůj ostrov *Boriquén*, dodnes se takto nazývají sami portoričané, *los boricuas*.

Roku 1508 se Juan Ponce de León vydává ostrov kolonizovat. Místní obyvatelstvo v čele se svým *kasikem* se k nově příchozím chová přátelsky a Ponce se díky tlumočnickovi dozvídá o vhodném přístavu, který kvůli svým optimálním přírodním podmínkám získává název *Puerto Rico*. Avšak prvním založeným městem se stává vnitrozemní Caparra, ale pro špatné životní podmínky se obyvatelstvo přesouvá na pobřeží do přístavu, nyní *San Juanu*, a název *Puerto Rico* tak již označuje jen ostrov.

Rozmach zažívá ostrov až s objevením Mexika a Peru. V té době je guvernérem Francisco Lando, který roku 1534 posílá králi Karlovi I. dopis, kde zdůrazňuje strategický význam Portorika a nazývá ho „hlavní bránou do Indií“⁵. V následujícím období se tak ostrov stává jednou z nejdůležitějších vojenských základen a je pověřen ochranou kontinentálních kolonií španělského impéria. Navíc se také stává vždy poslední zastávkou lodí naložených zlatem a stříbrem plavících se z Veracruzu, Cartageny nebo Portobela zpět do Španělska.

V 16. a 17. století bylo Portoriko několikrát napadeno Holanďany a Angličany. Ačkoli se například Nizozemcům pod vedením Boudwyna Hendrika roku 1625 podařilo dostat do města San Juan přes jeho obranu a okupovat ho, nebyli s to, dobýt jeho hlavní pevnost Castillo del Morro, jejíž obránci následně donutili vetřelce ke stažení.

16. století bylo také dobou, kdy španělský obchodní monopol zakazoval jakékoli obchodní či smluvní styky s jakýmikoli cizinci. Obchodní domy v Seville čile udržovali obchod s nejbohatšími regiony Nového světa: Mexikem a Peru. Avšak v případě antilských

⁴ BRAU, Salvador. *Historia de Puerto Rico*. Puerto Rico : Editorial Edil, 2011, Introducción.

⁵ FLORES, ROMÁN, Milagros; LUGO, AMADOR, Luis; ARRIGOITIA, JOSÉ, Cruz de. *San Juan, ciudad de castillos y soldados*. Puerto Rico: Quebecor World Bogotá S.A., 2009, s. 17.

kolonií byla situace zcela odlišná. Španělské obchodní lodě do tamějších přístavů přijížděly zřídka, což mělo za následek zbytečnou finanční ztrátu na uskladněném cukru, kůžích a dalších typických karibských artiklech, jako např. koření, které čekaly na odbyt. Jelikož tato oblast byla poměrně vzdálena výraznější politické a vojenské kontrole, její obyvatelé začali postupně navazovat kontakty s obchodníky z jiných zemí. Ačkoli pro místní obyvatelstvo přinášel černý obchod výhody, Španělsku způsobovala tato nelegální aktivita nejen problémy ekonomické, ale i vojenské. Nepřátelé tak mohli snadno pronikat prostřednictvím podloudného obchodování do přístavních měst a lehce zjistit stav opevnění a jeho posádky, bez potíží také získat informace o příjezdu a odjezdu obchodních galeon. To vše vedlo k dalším útokům korzárů, kterým nečinilo veliké problémy podnikat loupeživé nájezdy na španělská města v Karibiku.

V této době spadalo Portoriko spolu se zbytkem španělských Antil pod správu místokrálovství Nového Španělska. V čele ostrova stál guvernér, respektive generální kapitán. V rukou měl rozsáhlou pravomoc, byl nejvyšším soudcem na ostrově⁶, vybíral radní, tzv. *regidores*, do městských rad (*cabildos*), zároveň velel pozemním i námořním silám kolonie.

V důsledku neustálých útoků se Královská rada pro Indie rozhodla umístit na Kubu a Portoriko stálou vojenskou posádku. Následně by tak byly přístavy chráněny před piráty, ale zároveň by se také zamezilo ilegálnímu obchodování. V případě portorické posádky se jednalo o třicet vojáků.⁷ Postupem času se posádka rozšiřovala a Portoriko se tak stalo skutečnou vojenskou základnu Španělska v Americe.

Jelikož se budu dále v práci zabývat jednotlivými regionalismy pocházejícími ze Španělska, dovoluji si ještě uvést původ vojáků nacházejících se na ostrově.⁸ Ze vzorku 263 vojáků tvořících v roce 1694 sanjuanskou posádku, jich 169 pocházelo ze Španělska⁹, 68 vojáků tvořili kreolové z Nového světa, nejvíce z tehdejšího Nového Španělska, poté Portorika, Santo Dominga a Kuby. Zbýlých 26 tvořili převážně Portugalci.

Portoriko nezažilo žádné vážnější události ani v osmnáctém století. Ačkoli hrozba pirátských útoků stále přetrvávala, nenabývala již takových rozměrů jako dříve. Poslední útok

⁶ Avšak podřízený nejvyššímu koloniálnímu soudu, Královské Audiencii v Santo Domingu.

⁷ FLORES, ROMÁN, Milagros; LUGO, AMADOR, Luis; ARRIGOITIA, JOSÉ, Cruz de. Cit. d., s. 91.

⁸ Tamtéž, s. 137.

⁹ Z toho 65 vojáků pocházelo z Andalusie, což tvořilo téměř 40% celé skupiny se španělským původem (zbytek z Kanárských ostrovů, oblasti Aragónu, nebo Navarry). Tento příklad jasně potvrzuje lehce převažující vliv Andalusie (ačkoli již ne tak výrazný, jako v 15. a 16. století) nad ostatními regiony, jev tolikrát zmiňovaný v lingvistických pracích o americké španělštině.

pirátů se datuje do roku 1797. Konec století osmnáctého také znamenal pro Portoriko značný demografický růst, populace se díky lepším podmínkám ztrojnásobila.

Důležitým stoletím pro vývoj Portorika se stalo století devatenácté. Zde je třeba nejdříve uvést situaci ve Španělsku, pro něž se stalo toto století velmi nešťastným. V období mezi roky 1822 a 1892 se v metropoli impéria vystřídal sedmdesát pět vlád, navíc ve většině případů se neudržely u moci déle než dva roky. Také to byla doba několika válek, povstání a nejedné změny státních konstitucí. První španělská ústava byla vydána v Cádizu roku 1812. a díky svému pokrokovému obsahu stala vzorem i pro řadu dalších zemí. Cádizská ústava zároveň garantovala široká práva španělským koloniím, což byl pokus o udržení zámořského panství, blížící se ke své nezávislosti. Svobodní obyvatelé Portorika získali status španělských občanů, mužská část obyvatelstva získala právo volit a poprvé začala existovat svoboda projevu. Cádizská ústava však neměla dlouhého trvání. O dva roky později, když se trůnu opět ujímá Ferdinand VII. a vydává se cestou absolutismu, je ústava z roku 1812 zrušena a s ní i její liberální smýšlení. V roce 1824, respektive 1825, Španělsko ztrácí definitivně své jihoamerické kolonie a z Nového Světa mu tak zůstane jen Kuba a Portoriko. Od této chvíle začíná pro Portoriko doba tvrdých represí a despotického režimu. Příčinou je, že ve Španělsku panoval názor, podle něhož ztratilo své kolonie nikoli z důvodu nevybíravého a absolutistického způsobu jejich správy, nýbrž kvůli příliš velké svobodě, která jim byla udělena. V druhé polovině tohoto století se také rodila rozrůzněnost názorů na vlastní sebeurčení Portorika. Situace byla velice podobná té dnešní: část požadovala plnou nezávislost, jiní rovnoprávné začlenění do španělského státu a zbylí jakousi střední cestu.

20. století je pro dějiny Portorika klíčovým. Poté, co ho získali ve válce se Španělskem Američané, začíná pro ostrov nová doba. Roku 1917 je jmenováno teritoriem Spojených států a spadá od této chvíle do jejich vlastnictví. S tím vyvstala otázka oficiálního jazyka ostrova; měla se jím stát angličtina, v té také probíhala veškerá výuka na každé veřejné škole v Portoriku. To vše navzdory tomu, že téměř celé obyvatelstvo mluvilo jen španělsky. Tato politika však nezaznamenala žádné úspěchy, a tak v roce 1949 se španělština opět stala jazykem, ve kterém vyučování probíhalo.¹⁰ Na začátku druhé poloviny století proběhlo první referendum o statutu ostrova. Lidé si zvolili možnost volně přidruženého státu. V praxi to znamenalo, že Spojené státy budou spravovat vojenskou obranu ostrova, poštu a několik málo dalších institucí, spadajících pod jejich kompetenci i v ostatních státech. Portoriko však bude mít svou vlastní ústavu a samo si bude volit zástupce úřadů, pod jeho správu bude také spadat

¹⁰ HESS, Steven. El español puertorriqueño en Nueva York. *Actas del cuarto Congreso Internacional de Hispanistas*, 1982, vol. 1, s. 775. [online]. [cit. 2013-05-03]. Dostupné z: <http://cvc.cervantes.es/literatura/aih/pdf/04/aih_04_1_077.pdf>.

kontrola nad místními záležitostmi.¹¹ Také skutečnost, že všichni Portoričané disponují americkým občanstvím, má za následek, že Portoriko je snad jediným státem na světě, jež má tak vysoké procento obyvatelstva žijící mimo jeho území. Podle studie společnosti Hispania Research Corporation z roku 1992 také téměř 49% Portoričanů, kteří na ostrově žijí, pobývalo nějaký čas v Americe a 33% z nich tam strávilo více než jedenáct let.¹² V současné době oficiální název země zní *Estado Libre Asociado de Puerto Rico*, Volně přidružený stát Portoriko, v angličtině *Commonwealth of Puerto Rico*.

¹¹ BRAU, M., Maria. *Island in the Crossroads. The History of Puerto Rico*. New York : Doubleday & Company, Inc., 1968.

¹² MORALES, Humberto López. *Situación actual del español en Puerto Rico*. 2004. [online]. [cit. 2013-04-11]. Dostupné z: <http://cvc.cervantes.es/lengua/anuario/anuario_04/lopez/p01.htm>.

2. JAZYKOVÁ SITUACE V PORTORIKU

Portoriko bylo jedním z prvních amerických regionů, kde se začalo mluvit španělsky. Jazyk zde za celou dobu své dlouhé existence prošel řadou různých změn a mnohokrát byl ovlivněn, až dospěl do současné podoby.

Na ostrov se španělština poprvé dostala na konci patnáctého století. V dějinách Španělska je toto období důležité z několika důvodů. Kryštof Kolumbus objevuje Ameriku, Antonio de Nebrija vydává první gramatiku kastilštiny, je dobytá poslední maurská država na poloostrově a Katoličtí králové vydávají náboženská nařízení, jež způsobí, že Španělsko opustí ohromné množství židů, kteří se jako sefardité¹³ usadí na různých místech v Evropě, to vše v jednom roce (1492). První kolonizátoři Portorika a sefardité tedy mluvili stejným jazykem.¹⁴ Tato skutečnost je důležitá nejen pro portorickou, nýbrž pro celou americkou španělštinu. Lze totiž na tomto faktu dokázat vývoj španělštiny v Novém Světě, který byl někdy nezávislý, jindy na své domovině v Evropě závislý. Jelikož se v židovské komunitě silně zachovávaly tehdejší jazykové výrazy, můžeme na současné sefardské španělštině zkoumat prvky kastilštiny patnáctého století. Avšak podobný výzkum na španělštině americké provést nelze, ta je od své ranně novověké verze vzdálena stejně tak daleko, jako je současná španělština evropská. Vývoj tohoto jazyka v Novém i Starém světě je daleko zřetelnější.

Jedna z prvních skutečností, která poznamenala slovní zásobu portorikánské, respektive americké španělštiny, pochází ze samotné podstaty objevení Nového Světa. Slovní zásoba španělštiny na americkém kontinentě obsahuje velké množství pojmů z námořnického světa, jež mají mnohdy přenesený význam a dodnes se užívají; nicméně ve Španělsku jsou dnes již tato slova zastaralá. Existence tzv. *marinerismos* (slova z námořní terminologie) odráží fakt, že objevné plavby a první kolonizační procesy byly záležitostí především námořníků. Avšak nejen oni, ale i lidé, vydávající se na výpravu, jejichž profese neměla s námořním světem nic společného, byli šířiteli *marinerismů* na nově objeveném kontinentu. To je dáno tím, že celý objevitelský počín začínal již určitou dobu před vyplutím z přístavu, kde musela budoucí posádka lodi zajistit dostatečné množství potravin, vody a dalších zásob potřebných pro výpravu. Od této chvíle se mluva námořníků začala přenášet i na ostatní osoby na palubě. Během následné plavby přes oceán se námořní výrazy ještě více upevnily v idiolektech každého člena posádky. Když se poté výprava vylodila v Novém Světě, není divu, že slova, kterými byli „infikováni“, používali i nadále, avšak již v běžném životě a v širším slova smyslu. Navíc pro mnoho nových skutečností, na něž v Americe narazili

¹³ Od hebr. Sefarad – Španělsko.

¹⁴ MORENO DE ALBA, José G. *El español en América*. México : Fondo de Cultura Económica, 2001, s. 11.

a nevěděli, jak je pojmenovat, se nabízela možnost užití slov, nedávno nabytých během několika týdenní plavby, tedy výrazů námořnických. Dalším důvodem, proč americká, tedy i portorická španělština obsahuje tolik *marinerismů*, dodnes užívaných (byť i v poněkud odlišném významu), je skutečnost, že obyvatelé, nově usídlení na ostrově, byli i nadále v kontaktu s námořnickým prostředím a posádkami lodí. Takto byl fenomén *marinerismů* dále upevňován v místní mluvě.

Mezi prvními jazykovými problémy nových obyvatelů Portorika bylo pojmenování neznámých věcí, s nimiž se po svém příjezdu na ostrov setkali. Jedním z řešení bylo využití podobnost s něčím, co osadníci znali ze své vlasti. Postupem času tedy nastávala zajímavá situace, kdy Nový svět byl pojmenováván slovy ze světa starého. Tento postup měl však za následek stírání rozdílů, které nově objevený kontinent oproti evropskému nabízel, zejména v oblasti přírody a skutečností typických pro latinsko-americké prostředí.

Celý tento proces začal již při objevení Santo Dominga a posléze dalších ostrovů v karibské oblasti. Odtud se nová označení, někdy indiánská, přesouvala již na celý kontinent a získávala panamerický charakter. Je třeba však dodat, že ačkoli se určitá slova mohla dostat z Portorika, či Kuby, Santo Dominga na pevninskou Ameriku, neznamená to, že se zde natrvalo uchytila; mohla být nahrazena, či se zde z jistých důvodů neujala. Ukázkou tohoto jevu může být slovo *ají* (paprika), které má svůj původ v taínštině. Avšak již v 16. století se v Mexiku nahradilo označením *chile*.¹⁵

Další typickou složkou americké španělštiny je výrazné užívání archaismů. S tímto termínem vyvstává otázka, co lze za archaismus považovat? Slovník Královské španělské akademie nabízí pro slovo *arcaísmo* kromě jiného tento výklad: „Jazykový prvek, jehož forma nebo význam, případně obojí, se jeví jako zastaralý ve vztahu k určité době.“¹⁶ Podle Akademie je zastaralé to, „co se již delší dobu neužívá, není aktuální a je vlastní jiné době.“¹⁷ S těmito definicemi zároveň vzniká otázka, kde se již daný výraz delší dobu neužívá?¹⁸ Kdyby se určité slovo, které nyní ve Španělsku již není příliš časté (sami Španělé by ho považovali za zastaralé), běžně užívalo v dnešním Mexiku (příkladem může být slovo *aguardar*, hlídat, střežit), došli bychom k zajímavému závěru, že takové slovo používá

¹⁵ WEINBERG, Fontanella de; BEATRIZ, María. *El español de América*. Madrid : Editorial MAPFRE, 1993, s. 104.

¹⁶ RAE [online]. [cit. 2013-11-13]. Dostupné z: <<http://lema.rae.es/drae/?val=arca%C3%ADsmo>>. „*Elemento lingüístico cuya forma o significado, o ambos a la vez, resultan anticuados en relación con un momento determinado.*“

¹⁷ RAE [online]. [cit. 2013-11-13]. Dostupné z: <<http://lema.rae.es/drae/?val=anticuado>>. „*Que está en desuso desde hace tiempo; pasado de moda; propio de otra época.*“

¹⁸ Myšleno ve vztahu nejen k rozdělení španělštiny na evropskou a americkou, nýbrž i k jednotlivým národním variantám španělštiny.

v současnosti ve své mluvě mnohonásobně větší počet lidí, než těch, kteří ho považují za archaické. Humberto L. Morales zavádí pro taková slova ve své práci o portorických archaismech označení *arcaísmo español*, tedy španělský archaismus.¹⁹ Pokud však přijmeme striktní a zjednodušené řešení výše zmíněného problému, že za archaismus lze považovat takové slovo, které se v jisté době používalo ve Španělsku a nyní se zde již nepoužívá, lze jich uvést pro portorickou španělštinu několik, která se zde stále užívají.²⁰

Během zkoumání španělštiny jakéhokoli hispanoamerického státu si lze také položit otázku, do jaké míry je jednotná se španělštinou evropskou (ve španělštině se tento aspekt nazývá *unidad*). Avšak před tím by bylo ještě vhodné zodpovědět obecnější otázku, a to do jaké míry je jednotná španělština pouze na americkém kontinentě sama o sobě. Mezi faktory podporující jednotnost americké španělštiny, lze zařadit neustále rozvíjející se média a komunikace, díky nimž je sdílení kultury a jazyka snazší a dostupnější. Je také třeba zmínit skutečnost, že hispánský svět, do něhož pronikají nové vymoženosti nejčastěji ze Spojených států, tyto novinky přijme obvykle i s jejich původním názvem, tedy v angličtině. A právě toto celkové pronikání anglického vlivu do španělštiny by mohla sloužit jako další prvek sjednocující americkou španělštinu. Jelikož anglickým termínům se však nevyhýbá ani evropská španělština, lze výše zmíněný fakt vztáhnout na španělštinu obecně. Ve prospěch jednoty portorické španělštiny hraje roli široký rozvoj školství na ostrově.

Na opačném pólu proti jednotnosti se nachází rozrůzněnost španělštiny, ve španělských pracích *variedad*. Nejjednodušším důkazem diferencovanosti americké španělštiny je fakt, že na základě mluvy a jejích rysů určitého hispanoamerického mluvčího lze určit jeho původ, a to zejména z důvodu odlišné fonetické a lexikální roviny jazyka každé oblasti. Právě slovní zásoba španělštiny každé hispanoamerické země a její lokální vývoj jsou faktory vedoucí k větší budoucí rozličnosti národních variant španělštin. Uvnitř latinskoamerických zemí navíc tuto diferenciaci podporuje snaha odlišit se od ostatních zemí, jazykově nevyjímaje. Situaci může navíc ovlivňovat fakt, který mnozí považují za pozitivní, tedy sjednocující; tím je každodenní zlepšování komunikačních možností mezi lidmi.²¹ Novotvary se totiž uchytí díky snazším kontaktům spíše jen v dané zemi; jelikož aby se novotvar nestal regionalismem, musel by se rozšířit po celém španělsky hovořícím území,

¹⁹ MORALES, Humberto, López. Arcaísmos léxicos en el español de Puerto Rico. *Actas del II Congreso Internacional de Historia de la Lengua Española*, 1992, vol. 2, s. 425-435. [online]. [cit. 19.3.2013]. Dostupné z: <<http://www.cervantesvirtual.com/downloadPdf/arcasmos-lxicos-en-el-espaol-de-puerto-rico-0/>>.

²⁰ Viz v další kapitole.

²¹ Mezi takové by patřil Gastón Carrillo Herrera s prací *Tendencias a la unificación idiomática hispanoamericana e hispánica* (In *Presente y futuro de la lengua española*, vol. II. Madrid : Ediciones de Cultura Hispánica, 1964).

což znamená jak na hispanoamerické půdě, tak i na evropské, a to je uskutečnitelné jen za těžko splnitelných podmínek.²²

Současná jazyková situace na ostrově je značně ojedinělá z toho důvodu, že oficiálně se zde uplatňuje bilingvní politika, která však není založena na přirozené existenci více mateřských jazyků. Tento systém zde funguje od roku 1902 až do současnosti, s výjimkou mezi léty 1991 až 1993, kdy jediným úředním jazykem byla španělština.²³

A tak, ačkoli přes 97% populace má za mateřský jazyk španělštinu, angličtina zde formálně koexistuje; to je dáno politickým přidružením ke Spojeným státům. Úřední rozhodnutí se však se skutečností moc neshoduje.

V dnešní době je Portoriko územím, kde se střetává přes pět set let dlouhá tradice španělštiny se silným vlivem angličtiny. Pro udržení španělské kultury a jazyka je mnoho důvodů (historických, sociálních, demografických atd.), stejně tak jako těch, jež usnadňují rozmach amerického vlivu, respektive angličtiny. Mezi aspekty, stojícími za udržením hispánské kultury a španělštiny, je třeba zmínit jazykovou homogenitu ostrova. Jen málo zemí na světě je tak jazykově jednotných jako Portoriko (je to například Island, nebo Portugalsko). Dokonce ani nešťastné období po roce 1917, kdy několik let probíhala výuka jen v angličtině, tuto skutečnost nepoznamenalo. Dalším předpokladem pro zachování španělštiny je fakt, že ostrov je geograficky izolován od kontinentálního území Spojených států a navíc je obklopen státy, kde většinou převládá stejný jazyk. Nejen z těchto, ale i z dalších španělsky mluvících zemí Střední Ameriky sem přicházejí přistěhovalci, kterým nečiní problém začlenit se do zdejší komunity a dále tak posilovat hispánskou kulturu.

Určit jeden hlavní faktor, který má největší dopad na ovlivňování portorické španělštiny angličtinou, nelze. Jedná o více důvodů, které společně představují jisté nebezpečí. Mnoho z nich je spjata se záležitostmi okolo vzdělání na ostrově. Problémem je rostoucí počet soukromých škol, v nichž probíhá kompletní výuka pouze v angličtině. Naopak učitelé prvního až šestého ročníku na veřejných základních školách nemusejí mít žádnou zvláštní jazykovou kvalifikaci v mateřském jazyce žáků; zároveň již od první třídy se učí vedle španělštiny také angličtina, což může mít neblahé důsledky na řádné zvládnutí mateřského jazyka. Výsledky studie z roku 1988, která byla zaměřena na gramatické znalosti a schopnost číst žáků prvních ročníků, dokazují vážnost problému: 2102 studentů z 2249

²² MORENO DE ALBA, José G. Cit. d.

²³ MORALES, Amparo. *Convivencia del español e inglés en Puerto Rico: algunas precisiones*. [online]. [cit. 2013-05-15]. Dostupné z:

<http://cvc.cervantes.es/obref/congresos/valladolid/ponencias/unidad_diversidad_del_espanol/3_el_espanol_en_los_EEUU/morales_a.htm#nota_1>

neuspělo.²⁴ Výuka na vysokých školách sice obvykle probíhá ve španělštině, avšak profesori technických oborů vyučují často v angličtině, jelikož jsou to cizinci, nevládající příliš místní jazyk.

²⁴ Výsledky převzaty z: Ostolaza M. *Informe final sobre el idioma en Puerto Rico*, 2001. [online]. [cit. 2013-05-20]. Dostupné z: < <http://home.coqui.net/sendero/informe.pdf> >.

Původní studie: Matos, María M. “*El informe de los Ex-Secretarios de Instrucción Pública sobre ‘La enseñanza del inglés y del español en las escuelas públicas’, su trasfondo histórico-político y la realidad eudcativa que intenta resolver.*” Cuadernos del Idioma de la Escuela Graduada de Planificación de la Universidad de Puerto Rico, 1988.

3. SPECIFICKÉ RYSY SLOVNÍ ZÁSObY PORTORICKÉ ŠPANĚLŠTINY

Již Kryštof Kolumbus po objevení Ameriky litoval, že není s to pojmenovat nepřehorné množství nových věcí, s nimiž se setkával. S tímto problémem se poté setkávali i další objevitelé, či conquistadoři, mezi nimiž nechyběl ani dobyvatel aztécké říše Hernán Cortés, taktéž popisující tento problém ve svých Dopisech.

V této situaci se postupně objevily tři způsoby²⁵, podle kterých se utvářela část slovní zásoby portorické španělštiny²⁶. První způsob odkazuje na indiánské etnikum žijící na ostrově v době příchodu Španělů, tedy na Taíny, z jejichž jazyka byly použity názvy právě pro objekty, které objevitelé neznali. Tímto procesem se tak do španělštiny poprvé dostávají *indigenismy* jako např. *huracán*, *cacique*, *hamaca*, které se dodnes používají. Další způsob spočíval v rozšíření významu španělského jména pro označení podobné americké skutečnosti. Tento způsob pojmenovávání je také doplněn využíváním profesní slovní zásoby (jak uvidíme, také se sémantickým rozšířením). Příklady tohoto případu jsou tzv. *marinerismos*, či slova z vojenského prostředí, o nichž pojednávám níže. Posledním způsobem je tvoření (vymyšlení) nových slov.

3.1. Indigenismy

Nejzřetelnější a dodnes trvalou ukázkou přežívání indiánského jazyka v Portoriku je toponymie ostrova. Španělé přijali a ponechali indiánské názvy pro velké řeky a významné oblasti. Velice častým jevem byla shoda jména místního náčelníka s oblastí, či řekou, kterou ovládal; později tyto názvy posloužily k pojmenování nově vznikajících měst.²⁷ Příkladem tohoto procesu může například být současné město Arecibo, ležící na severním pobřeží ostrova, nebo řeka Guayana.

Kromě toponymie jsou indiánské názvy také široce rozšířené v pojmenování ovoce, zeleniny a zvířat. Tyto skutečnosti byly tolik vzdálené od španělské reality, že přirovnání ke známému nepřicházelo v úvahu. Zbývalo tedy přijetí indiánského názvu a vytvoření vlastního, dodnes lze slyšet obě varianty.

²⁵ O těchto způsobech pojednávají ve svých pracích např. Navarro T. Tomás, nebo Buesa T. Oliver a Utrilla M. Enguita. Obě díla jsou dále v práci citována.

²⁶ Dle mého názoru tento soubor způsobů tvoření části slovní zásoby lze v menší či větší míře vztáhnout na celou hispánskou Ameriku a chápat ho jako další prvek jednotnosti americké španělštiny. Problémovou oblastí by mohla být Argentina, v jejíž španělštině nejsou *indigenismy* výrazně zastoupeny.

²⁷ NAVARRO TOMÁS, Tomás. *El español en Puerto Rico*. Río Piedras : EDUPR, 1998, s. 180.

3.1.1. Ovoce a zelenina

Z historie země a její geografické polohy vyplývá, že Puerto Rico oplývá nepřehledným množstvím ovoce a zeleniny. Mnoho z nich ani není v našich silách rozpoznat či pojmenovat. A jelikož zemědělství bylo kdysi důležitým odvětvím, kterému se věnovala většina obyvatelstva, je snadné pochopit, že jeden druh ovoce nebo zeleniny bude mít více názvů.

Jasným příkladem této diferenciací může být pojmenování papáji. V Portoriku existují dva způsoby, jak zmíněné ovoce nazývat. První, původem španělský, *lechosa*, je název, který se užívá i ve Venezuele a Dominikánské Republice. Druhý způsob pojmenování je původu indiánského, přesněji z jazyka taíno, *papaya*; běžně užívané v Mexiku a zemích Střední Ameriky. V San Juanu a dalších oblastech na severovýchodě ostrova převládá *papaya*, zatímco ve zbývající části země používají pro papáju především název *lechosa*, nebo obojí. Podle výzkumu Navarra Tomáse tato dichotomie v pojmenování zmíněného ovoce má v Portoriku i svojí rovinu diastratickou. V Utuadu radní města použil pro pojmenování ovoce výraz *papaya*, zatímco jiní užívali *lechosa*.²⁸ Tyto dvě varianty mohou být lidmi také užity v závislosti na samotném plodu; *papaya* pro zelený plod, *lechosa* pro plod již zralý.

Více názvy disponuje také ořech kešu. V Portoriku se střídají názvy *cajuil* a *pajuil*. V západní části převládá užití *cajuil*. V ostatních částech ostrova je situace zajímavější. Ačkoli znají obě varianty, jako první možnost uvádějí spontánně *cajuil*, avšak následně přiznávají druhou možnost, *pajuil*, která se zdá správnější a odbornější.²⁹

Pro pojmenování hub (myšleny jsou houby stromové) je nejrozšířenější označení *paraguítas*. Další, již nikoli tak rozšířené, jsou *oreja de palo viejo*, *granadila*, *flor vieja*, *flor de vaca*, v západní části ostrova se vyskytuje také indiánský název *yonyón*.

3.1.2. Fauna

Pro pojmenování kolibříka, v evropské španělštině *pájaro mosca*, se po celém Portoriku používá označení *zumbador*, odkazující na zvuk, jaký tento tvor vydává.³⁰ Avšak i v tomto případě lze nalézt řadu variant, jako např. *zumbandero*, *zumbón*, *sunsún*. Existují i pojmenování, která již neodkazují na zvuk, ale na samotnou činnost kolibříka, lze-li to tak nazvat: *vuelaflor*, *picaflor*, *chupaflor*.³¹ Zajímavostí je, že názvy jako *pájaro mosquito*, užitě Fernándezem de Oviedo, *pájaro mosca*, běžně rozšířené v evropské španělštině,

²⁸ NAVARRO TOMÁS, Tomás. Cit. d., s. 135.

²⁹ Tamtéž

³⁰ *Zumbar*, bzúčet.

³¹ *Vuelaflor*, odkazuje na létání kolibříka ke květům (*volar*, létat); *picaflor* a *chupaflor* na požívání nektarů z květů (*picar*, bodnout, píchnout; *chupar*, sát); *flor*, květ.

či indigenismus *colibrí*³², se obvykle v mluvě na ostrově nevyskytují a patří spíše do vzdělaneckých okruhů.

Další slovo, mající v Portoriku více názvů, se neřadí mezi ta častější, lze však vidět v jeho případě lidovou tvořivost, jež ovšem na druhou stranu způsobuje, že označení bude obecnější. To je případ pojmenování pláství, v evropské španělštině *panal*. Portoričané pro ně mají názvy jako *cabeza de comején*, *pan de comején*, *pelota de comején*, *casa de comején*, *porra de comején*.

3.2. Sémantická rozšíření, tvoření nových slov a profesní slovní zásoba

3.2.1. Sémantická rozšíření

Mezi příklady rozšíření významu lze uvést pojmenování *almendro*, které pro objevitele znamenalo, a dodnes ve Španělsku znamená, „mandlovník“. Avšak v Americe se toto označení později začalo používat i pro jiné druhy stromů, kdykoli měli požitelné plody podobné mandlím. Stejný případ představuje slovo *hueso* (kost), jež na Portoriku, ale také na Kubě označuje strom s bílým dřevem, často používaný ke stavebním účelům. Další rozšíření významů představují označení *lagarto* (*caimán*, kajman), *gallina de la tierra* (pavo, krocan), nebo *piña* (*ananás*, ananas).

Avšak lze vystopovat i obrácený postup sémantického rozšíření. Tedy užití indiánského slova pro označení určité skutečnosti. Často bývají objektem špatné lidské vlastností, nebo samotní lidé. V Portoriku je možné zaslechnout slovo *guacamayo* nikoli ve vztahu s papouškem (*guacamayo*, papoušek, ara), nýbrž pro označení pestrobarevně oblečeného člověka. Slovem *batata* (brambora), lze nazvat zbabělce, člověka naivního, ale také tlustého, buclatého.

3.2.2. Tvoření nových slov³³

V době prvních kolonizátorů také nastávaly často situace, kdy názvy španělské (zde míněno původem ze Španělska) ani indiánské z jistých důvodů nevyhovovaly novým a neznámým skutečnostem na ostrově, a proto bylo třeba vytvořit nový. Důvodem mohla být například nedostačující podobnost, či nevhodný indigenismus. V nových slovech se odráží okolnost, která je pro daný objekt typická, či ho nějak charakterizuje. Může to být pohyb, tvar, barva, či vůně. Jasným příkladem je pojmenování měkkýše s průhledným tělem,

³² Název *colibrí* pochází z karibštiny a do španělštiny se dostal prostřednictvím francouzštiny, která toto slovo získala na francouzských Antilách.

³³ NAVARRO TOMAS, Tomás. Cit. d., s. 200.

aguaviva; pro vlčí mák vzniklo označení *candelaria* nebo *campana*; také lze připomenout název houby, *flor vieja*, *flor de vaca*.

Nová slova často obsahují diminutivní sufix, který je však již gramaticky vyprázdněný, a tak celé slovo je považováno za jeden tvar. Rostlina se zápachajícími listy se nazývá *hediondilla*; pro strom, v jehož plodech se nachází mýdlo podobná složenina, se vžilo označení *jaboncillo*. Lze také nalézt slovní složeniny vzniklé za účelem zjemnit označovanou věc, či ji zdánlivě povznést na vyšší úroveň; labrador (rolník) začal být *timonero de arado* (v doslovném překladu „kormidelník pluhu“) a pastýř již nebyl *pastor*, nýbrž *mudador de ganado* (doslova „přesouvač dobytka“).

3.2.3. Profesní slovní zásoba

Námořní výrazy³⁴

Slova, jež nám poslouží jako příklad užití námořních slov v každodenní mluvě, mohou být například *abarrotar*, *amainar* nebo *bandazo*. *Abarrotar* je slovo, mající ve vztahu k lodi dva významy a oba dva následně mají svůj volnější význam v běžném životě. V souvislosti s lodí může znamenat „plně naložit s využitím celého prostoru“, v uvolněnějším významu poté znamená zkratka „nacpat“ či „napěchovat“ něco něčím; druhý námořní význam, „ujistit se o dostatečné zásobě potravin v lodním nákladu“, znamená v přeneseném významu „něco dostatečně zásobit potravinami (obchod, sklad)“. *Amainar* v mluvě námořníků znamená „svinout plachty“, ale také „zmírnit, zklidnit ve vztahu k větru“, v běžné řeči znamená „polevit, ztišit se“, či „slevit z nároku, přání“. Podstatné jméno *bandazo* mělo v námořní mluvě význam „kymácení, kolébání lodi“, v běžné španělštině může mít význam „potácení (ve formě slovesa *dar bandazos*, *potáct se*)“, ale také náhlý obrat (v chování, postoji, přístupu...). Nejen od svých původních námořních významů se uvolnily samostatná slova, ale i taktéž celé fráze. Tak například pro Portoriko typické *coger brisa*, lze jednoduše přeložit jako „utéct“; *cortar las amarras*, které znamená „uvolnit lana zakotvené lodi, aby mohla vyplout“, dalo vzniknout nám známému „spálit mosty“, tedy rozloučit se s historií, odpoutat se od ní.

Vojenské výrazy³⁵

Z vojenských dějin ostrova je pochopitelné, že neustálá a dlouhodobá přítomnost vojenské posádky zanechala stopu nejen v portorické architektuře, ale i v jazyce. Proto lze

³⁴ NAVARRO TOMÁS, Tomás. Cit. d., s. 190.

³⁵ Tamtéž, s. 191.

zaslechnout výraz *dagazo* (odvozené od slova *daga*, dýka) ve smyslu rány osudu, či neštěstí; během Vánoc, když koledníci jdou k domu koledovat, se nazývá *dar asalto*; dělat něco proti vůli, má výraz *hacerlo a revienta cinchas*.

3.3. Afrikanismy³⁶

Španělé začali přivážet africké otroky na ostrov roku 1515. Od té doby začali jejich mateřské jazyky postupně ovlivňovat portorickou španělštinu, zejména její lexikální rovinu.³⁷ Ačkoli nejsou afrikanismy (slova afrického původu) příliš rozšířené, ty, které se uchovaly ve slovní zásobě, ve většině případů odkazují na hudební nástroje, tance a plody, či rostliny. Jako příklady lze uvést: *mambo* a *samba* (obě slova jsou názvy pro tance a rytmy afrického původu), *bongó* (bicí hudební nástroj); z oblasti plodin to jsou *banana* a *malanga*. Udržela se také forma *ñangotarse* (přidřepnout si, posadit se do dřepu), která dala vzniknout odvozenému přídavnému jménu *ñangotado*.

3.4. Toponymie³⁸

O toponymech s pozůstatky indiánského jazyka jsem pojednal již výše, zbývá však ještě popsat místní názvy, které zde zanechali první kolonizátoři. Ti se velice často nechávali inspirovat přírodou ostrova a jeho geomorfologií. Proto v oblastech vrchovin a hor převládají názvy míst jako např.: *Barrancas* (*Strže*), *Lomas* (*Hřebeny*), *Monte Grande* (*Vysoký vrch*), *Cerro Gordo* (*Velký kopec*). Naopak v rozlehlých a rovinných regionech jsou častá toponyma obsahující slovo *sabana*, *vega*, či *llano*: *Sabana Grande* (*Velká savana*), *Llanos Costas* (*Pobřežní planiny*), *Llanos Tunas* (*Zlomyslné planiny*), *Vega Alta* (*Horní nížina*).

Jelikož Portoriko disponuje rozsáhlým vodním systémem, je logické, že mnohá toponyma budou tuto skutečnost odrážet; název je navíc často doplněn specifikujícím přídavným jménem. Nejčastěji v názvech figurují slova *río* a *quebrada*: *Río Hondo* (*Hluboká řeka*), *Río Prieto* (*Úzká řeka*), *Río Piedras* (*Kamenná řeka*), *Quebrada Larga* (*Dlouhý potok*), *Quebrada Seca* (*Vyschlá bystřina*). Mezi další toponyma, která prezentují přítomnost vody lze zařadit: *Aguadilla* (*Vodička*), *Aguas Buenas* (*Dobré vody*), *Charcas* (*Tůň*), *Ciénagas* (*Močály*), *Pozas* (*Nádrže*) atd.

Ani v pobřežních oblastech není situace jiná. Místní názvy zde v sobě obsahují *playa*, *rada*, *puerto*: *Puerto Real* (*Královský přístav*), *Rada de Fajardo* (*Fajardská zátoka*). Výběžky, tvořící velkou část pobřeží ostrova, se pyšní názvy, které popisují místo relativně

³⁶ NAVARRO TOMÁS, Tomás. Cit. d., s. 197.

³⁷ Navarro Tomás si ve výše citované práci všimá i fonetických vlivů.

³⁸ Tamtéž, s. 204.

podrobně: *Punta Cascajo* (Štěrkový výběžek), *Punta Candelerero* (Výběžek svítilen), *Punta Caracoles* (Výběžek šneků), *Cabo Rojo* (Červený mys).

Zajímavým prvkem portorické toponymie jsou místa pojmenovaná podle rostlin nebo ovoce: *Aguacate* (Avokádo), *Mata de Plátano* (Banánovník), *Mamey*, *Naranja* (Pomerančovník), *Ceiba*.

3.5. Archaismy

Jak jsem již zmínil v předcházející kapitole, slovní zásoba portorické španělštiny disponuje slovy, která by současný obyvatel např. Madridu považoval za zastaralé a ačkoli by jim rozuměl, sám by je ve své mluvě spontánně nepoužil. Naopak Portoričané je využívají aktivně. Mezi takové archaismy patří *gaveta* (*cajón*, zásuvka), *amarrar* (*atar*, uvázat), *demorarse* (*entrenerse*, zdržet se) nebo *avanzar* (*darse prisa*, pospíšet si)³⁹. Toto je případ archaismů ve vztahu mezi španělštinou americkou a obecnou poloostrovní (evropskou). Je třeba ale také zmínit archaismy vlastní jen portorické španělštině. Do této skupiny spadají slova *amostazarse* (*avergonzarse*, zahanbit), *baladrón* (*jactancioso*, chlubitivý) nebo *aguaitar* (*esperar*, čekat).⁴⁰

3.6. Španělské regionalismy v portorické španělštině

Do Nového světa odjížděli lidé z celého Španělska, z každého jeho regionu, a tato skutečnost měla za následek, že španělština v Americe, tedy i v Portoriku, dnes obsahuje taková slova, která jsou ve Španělsku chápána jako regionalismy. Proto se lze setkat s andalucismy a se slovy s původem z Kanárských ostrovů.

3.6.1. Vliv andaluského dialektu

Kdybychom zkoumali, který dialekt španělštiny nejvíce ovlivnil portorickou, potažmo celou americkou španělštinu, došli bychom k závěru, že jím bude zejména dialekt andaluský. Jeho rysy se totiž ve velké míře shodují s těmi, jež mluví americké španělštiny prezentují. Jsou to zejména prvky fonetické, mezi něž lze mj. zařadit *seseo*, *yeísmo*, nebo oslabení opozice -r a -l, avšak své místo zde mají i tzv. *andalucismos*, lexikální výrazy andaluského dialektu. Taková shodnost dovedla některé lingvisty k přijetí tzv. andaluské teorie. Mezi zastánce tohoto fenoménu patří M. L. Wagner, avšak jeho myšlenky, respektive celou

³⁹ MORALES, Humberto, López. Arcaísmos léxicos en el español de Puerto Rico. Cit. d., s. 427.

⁴⁰ NAVARRO TOMÁS, Tomás. Cit. d., s. 209-210.

teorii, ve své práci vyvrátil Henríquez Ureña⁴¹, který využil poznatky o původu prvních kolonizátorů.

Rozšíření andaluských rysů však není na americkém kontinentě rovnoměrné. Menéndez Pidal rozlišuje oblasti, které vykazují jejich výrazné užívání, či si naopak uchovávají spíše typicky kastilské prvky.⁴² Mezi ty první patří mj. oblast Antil a další místa na karibském pobřeží; ty druhé zastupuje např. hlavní město Mexika, či Lima. Jedním z důvodů tohoto rozdělení je, že hlavní města tehdejších místokrálovství byla sídly nejen místokrálů a guvernérů, ale také mnoha dalších úředníků, jež měli mnohem blíže k Madridu, než k Seville.⁴³

Mezi používané *andalucismy* na Portoriku lze zařadit: *ajumarse* (*emborracharse*), opít se; *agarradero* (*asa*), držadlo; *candela* (kolok. *lumbre*), oheň, *estar una cosa en la candela*, být ve vážné situaci; *comer candela*, (říct o někom) vychvalovat jeho statečnost.⁴⁴

3.6.2. Regionalismy z Kanárských ostrovů

Od začátku výprav do Západních Indií se Kanárské ostrovy staly důležitou a třeba dodat, že i nutnou zastávkou před posledním vyplutím na Atlantský oceán. Zde se nejen znovu doplňovaly zásoby, ale také se i posilovala posádka, která se stala nositelem zdejší španělštiny. Ta obsahovala nejen mnoho prvků andaluské varianty, ale zároveň mnoho slov původem ze západních částí Pyrenejského poloostrova, jelikož na Kanárských ostrovech bylo usazeno určité množství lidí právě z těchto krajů. Pro tyto dva faktory tudíž nelze zanedbávat vliv Kanárských ostrovů na španělštinu v Novém světě, Portoriko nevyjímaje.

Právě Portoriko se stávalo velmi často destinací lidí z Kanárských ostrovů, tzv. *isleños* (označení používané Portoričany). Příchozí kolonizátoři se v nových zemích usazovali nejčastěji v oblastech, podobajících se těm, jež opustili ve Starém světě. *Isleños* se tak mnohokrát usazovali v nížinách, kde se věnovali zemědělství, zejména pěstování cukrové třtiny; tím tak obohatili portorickou španělštinu o následující názvy:⁴⁵ *bagazo*, zbylá hmota po zpracování třtiny; *cachaza*, jednak nečistoty ve vymačkané šťávě z cukrové třtiny, ale také

⁴¹ Henríquez Ureña, Pedro. *El supuesto andalucismo de América*. Buenos Aires: Instituto de Filología, 1925.

⁴² Převzato z díla: BUESA, Tomás Oliver; UTRILLA, José María Enguita. *Léxico del español de América : su elemento patrimonial e indígena*. Madrid: Editorial MAPFRE, 1992, s. 195.

⁴³ Tamtéž, s. 195.

⁴⁴ FIGUEROA, Mariano Franco. La influencia andaluza en los núcleos urbanos americanos. *Actas de las VII Jornadas de Andalucía y América.*, 1990, vol. 2, s. 252. [online]. [cit. 2013-05-22]. Dostupné z: <<http://dspace.unia.es/bitstream/10334/580/1/14JVIITII.pdf>>

⁴⁵ Převzato z resumé knihy: NAZARIO, Manuel Álvarez. *La herencia lingüística de Canarias en Puerto Rico*. San Juan de Puerto Rico : Instituto de Cultura Puertorriqueña, 1972.

Autorem resumé je MATHIEU, Nicolás Castillo del. [online]. [cit. 2013-05-22]. Dostupné z: <http://cvc.cervantes.es/lengua/thesaurus/pdf/31/TH_31_003_169_0.pdf>

již samotná pálenka z ní; další příklady regionalismů z Kanárských ostrovů, které obohatily portorickou španělštinu, mohou být např.: *calentarse*, rozzlobit se (oproti běžnějšímu *enojarse*); fráze *negro como un cazón*, volně přeloženo - černý jako bota; odráží taktéž zaměření kanárských kolonizátorů na cukrovou třtinu a práci s ní, *cazón*, podle Královské španělské akademie slovo zastaralé, označuje cukr, který kvůli špatnému očištění téměř zčernal.

3.7. Jednotnost, rozdílnost⁴⁶

Jednotnost portorické španělštiny je nejzřetelnější v užívání slov pocházejících z indiánských jazyků. Zvláštností je také shodnost v pojmenování věcí, pro něž by byla pochopitelná existence více názvů. Mezi takové případy patří pojmenování pecky avokáda, po celém ostrově označována jako *pepita*; klasu kukuřice se říká shodně *tusa*.

Diferenciace portorické španělštiny je názorná u běžných hospodářských věcí. Zatímco v Portoriku se kleči pluhu říká *timón*, *lanza*, *pértiga*, či *flecha*, ve Španělsku se v provinciích Toledo, Ciudad Real a Albacete užívá jen označení *timón*. Ve zmíněné španělské oblasti se střed kola (např. od povozu) nazývá *cubo*, vzácně *maza*; Portoričané však disponují názvy *cubo*, *manzana*, *piña*, *campana*.

3.8. Další specifika portorické španělštiny

V této podkapitole vycházím zejména z časopisu *Dilo*, kde je lexikálním záležitostí často věnována celá kapitola.

Ve dvou číslech časopisu je rozebíráno užívání etymologických dublet.⁴⁷ Ty jsou definovány jako „*dvojice slov se stejným etymologickým původem, avšak s rozdílným fonetickým vývojem*“.⁴⁸ Ve dvojici bývá většinou zastoupen tvar velice podobný tomu původnímu, zatímco jeho protějšek již prezentuje fonetický vývoj slova ve španělštině. Tento tvar také obvykle nabývá konkrétnějšího významu než ten ustrnulý.

To je např. případ dvojice *botica/bodega*. Původní tvar pochází z latiny, respektive z řečtiny, kde měl podobu *apotheke* a znamenal „sklad, uložičtě“. *Botica* znamená nyní dle slovníku „lékárna, lékařská laboratoř“. V přísloví „*hay de todo como en botica*“⁴⁹ je na tento

⁴⁶ NAVARRO TOMÁS, Tomás. Cit. d., s. 213.

⁴⁷ ORTEGA, Rosario Nuñez de. Dobletes. *Dilo*, 2011, č. 4, s. 12; 2012, č. 5, s. 12. . [online]. [cit. 2013-05-22]. Dostupné z: <http://www.academiapr.org/PDF/dilo-04_web.pdf> <<http://www.academiapr.org/PDF/Dilo-5-web.pdf>>

⁴⁸ RAE [online]. [cit. 2013-05-22]. Dostupné z: <<http://lema.rae.es/drae/?val=doblete>>. „*Pareja de palabras con un mismo origen etimológico, pero con distinta evolución fonética*.“

⁴⁹ „Je (tu) od všeho něco, jako v lékárně“.

pojmem odkaz, kvůli velkému množství nabízeného zboží. Tento význam je stále platný ve Španělsku, avšak pro Portoričany zní zastarale; jejich volbou bude slovo „*farmacia*“ (v evropské španělštině takéž užívané). Druhý člen dublety, *bodega*, které ve Španělsku znamená „vinný sklep, vinárna“, má v americké španělštině význam blížící se etymologicky původnímu slovu, tedy „sklad“, v některých zemích podle Královské španělské akademie dokonce „krám, hokynářství“.

Podobná situace je u slov *ligar* a *liar*, vycházejících z latinského *ligare*. Původní význam „vázat, svazovat, spojovat“ si dodnes uchovává první z dvojice, a to vedle několika dalších významů, včetně kolokviálního „navazovat přechodné milostné vztahy“. Právě poslední význam je převážně používán v evropské španělštině; v Portoriku *ligar* znamená „špehovat“, nebo také „potají (někoho) žádostivě pozorovat.“ Mezi významy slovesa *liar* lze nalézt „zaplést se (s někým); svázat, smotat“. Pro první význam se ke slovu ještě přidává zájmeno *se*. Druhý smysl slova se v portorické španělštině objevuje ve slovních spojeních jako „*liar el petate*“, či „*enliarlas*“⁵⁰, obě znamenají „zemřít“, českým protějškem by mohla být fráze „natáhnout bačkory“.

Z latinského *dominus*, „pán“ zůstalo ve španělštině zkrácené zdvořilostní oslovení *don*, které se klade před křestní jméno (pro femininum tvar *doña*), dříve se užívalo pro osoby z vyšší sociální vrstvy. V Portoriku tak dnes zdvořile oslovují starší lidé. Nemusí být však doplněno jménem, může být použito jako samostatné podstatné jméno; také již nemá konotaci se společenským postavením jedince. Druhým členem této dublety je *dueño*, jehož význam a užití se však v Portoriku neliší příliš od Španělska.

Poslední dubleta, o které se zmíním, má svůj etymologický základ z latinského *iactare*, „házet, metat, potřásat“. První a ustrnulejší z dvojice, *jactar*, se častěji objevuje v reflexivním tvaru *jactarse* a znamená „vychloubat se, chvástat se“. Jeho protějšek *echar*, který prošel delším vývojem má význam totožný s latinským originálem. Avšak jeho reflexivní tvar *echarse de* a *echárselas* se svým významem opět vrací k prvnímu členu dublety. Obě podoby jsou typické pro portorickou španělštinu, včetně odvozeniny *echón*, chvastoun.

⁵⁰ Podle Á. Nazaria v citovaném článku, enklitické zájmeno *-las* odkazuje na „*maletas*“, v tomto případě tedy na „zavazadla na poslední cestu“.

4. ANGLIČTINA V PORTORIKU, PORTORICKÁ ŠPANĚLŠTINA V USA

4.1. Angličtina v Portoriku

Chápeme-li jazyk jako živý organismus, který se neustále vyvíjí, absorbuje jiné prvky a jiné, nepotřebné či nepoužívané, naopak vypouští, je snazší si představit pronikání cizích slov do slovní zásoby každého jazyka na světě. Tento proces probíhá neustále, jediné co se liší, je míra, v jaké se cizí slova uchytí, jak se rozšíří mezi mluvčími, jak silně je ovlivňována atd.

Španělština v Portoriku byla a je ze své podstaty nejvíce ovlivňována angličtinou. Již od roku 1898 začalo míšení těchto dvou jazyků. Ze samotného faktu, že v Portoriku jsou oficiálními jazyky angličtina i španělština, vyplývá nevyhnutelnost vzájemného ovlivňování a prolínání. Důležitým faktorem je zavedená bilingvní politika ve školství, angličtina je vyučována jako povinný předmět na všech školách, od základních a středních, až po univerzity. Časté jsou také reklamní poutače, které jsou běžně v angličtině a to i v místech, kde je tento jazyk užíván zřídka. S angličtinou se obyvatelé Portorika setkávají také často v obchodech, neboť všechno zboží přichází ze Spojených států, a tudíž valná většina popisků všech produktů a jejich etiket jsou opět v angličtině.⁵¹ Kontakt španělštiny a angličtiny je také dále dán neustále rostoucím přílivem Američanů, zejména z New Yorku, kteří přijíždějí do Portorika žít, pracovat, či jen na krátkodobý pobyt. Mezi další aspekty podporující míšení obou jazyků, lze zařadit fakt, že se na ostrově nachází jisté množství anglicky mluvící populace, jako například vojenský personál nebo stálí obyvatelé pocházející ze všech možných částí Spojených států. Ačkoli tyto komunity nejsou příliš početné, je třeba je brát v úvahu.

4.2. Spanglish

Při tak častém a silném vzájemném ovlivňování angličtiny a španělštiny vznikl ve velkých portorických městech tzv. *spanglish* (z angličtiny, spanish/english). Následující konfrontace s lingvistickými termíny a obecnými pravidly jazyka nás uvede do situace tohoto jazykového fenoménu. Zkoumáme-li vznik jazyka, respektive jeho vývoj, rozlišujeme dva způsoby: štěpení (jazyková divergence) a míšení (jazyková konvergence).⁵² První možnost

⁵¹ Toto je dáno politickým statutem Portorika, jakožto volně přidruženého státu Spojených států amerických, který mu zakazuje udržování vlastních obchodních vztahů s jinými zeměmi. V případě, že je jistý produkt amerického původu, či je dovezen ze zahraničí, na ostrov se dostane vždy jen přes Spojené státy.

⁵² ČERMÁK, František (1997). *Jazyk a jazykověda*. Praha: Pražská imaginace, s. 82.

nepřichází v úvahu, jelikož nevznikl z jediného původního prajazyka, ze kterého by se postupně odštěpoval. Proto se budu nadále zabývat jen jazykovou konvergencí. Do této kategorie spadají pojmy substrát, adstrát a superstrát.⁵³ Případ, že bychom spanglish chápali jako substrát, lze vyloučit. Substrát totiž vyžaduje, aby jazyk podmaněného národa, tedy španělština, zanikl. Blízko k současné situaci má spanglish jako adstrát. Jazyk nově přichozích, angličtina, se vzájemně ovlivňuje s jazykem původním, španělštinou. Další možností, jak zkoumat spanglish, je sledovat jeho vývoj jakožto jazyka v kontaktu.⁵⁴ Když se dva odlišné jazyky stýkají delší dobu, jsou dvě možnosti vyústění. Může vzniknout tzv. kontaktní jazyk neboli pidžin. Ten má mj. omezenou slovní zásobu a zjednodušenou gramatiku. Druhou možností je vznik kreolského jazyka. Ten se vyvine z pidžinu a postupně se stane pro určitý okruh lidí rodným jazykem. Spanglish jednoznačně nesplňuje podmínky vzniku pidžinu, neboť gramatika není nijak redukována a slovní zásoba není omezena. Tím pádem nemůže být ani kreolským jazykem. To také potvrzuje skutečnost, že spanglish nelze pokládat za rodný jazyk kohokoli. Poněkud stranou stojí ještě termín *lingua franca*, což je „*takový cizí, zvl. světový jazyk, který je lokálně přijímaný jako dorozumívací jazyk mezi mluvčími odlišných jazyků [...]*“.⁵⁵ Do této definice by spanglish mohl být zařazen, neboť Portoriko má rodilé mluvčí jak angličtiny, tak španělštiny, avšak tito lidé využívají mezi sebou k dorozumění právě spanglish. Je ale třeba mít na paměti, že k jeho užití dochází jen za určitých podmínek, jinými slovy, *spanglish* nelze automaticky chápat jako běžný komunikační kód mezi rodilými mluvčími španělštiny a angličtiny.

Spanglish si v podstatě uchovává fonologickou, morfologickou i syntaktickou strukturu portorické španělštiny, avšak velká část slovní zásoby má původ v angličtině. Také je třeba odlišovat *spanglish* a *englañol* (spojení slov *english* a *español*). Rose Nash tyto dva termíny charakterizuje následovně: *spanglish* jako španělštinu, která je ovlivněna angličtinou; *englañol* jako angličtinu ovlivněnou španělštinou.⁵⁶ Ačkoli tato definice působí jednoduše, nelze mluvit o každé větě, kde jsou prvky angličtiny a španělštiny, jako o projevu *spanglish*, nebo *englañol*. Jako příklad, kdy nelze považovat výpověď za spanglish, lze uvést následující větu:

*¡Prueba nuestra nueva malteada con un toque de blackberry!*⁵⁷ (Vyzkoušej náš nový mléčný nápoj s příchutí ostružiny!)

⁵³ Definice substrátu a superstrátu ve výše citovaném díle pracuje s pojmy „jazyk podmaněného národa“ a „jazyk podmanitele“. Za jazyk podmaněného národa považujeme španělštinu, za jazyk podmanitele angličtinu.

⁵⁴ ČERMÁK. Cit. d., s. 82.

⁵⁵ ČERMÁK. Cit. d., s. 83.

⁵⁶ ROSE, Nash. Spanglish: Language Contact in Puerto Rico. *American Speech*, 1970, vol. 45, č. 3/4, s. 224.

⁵⁷ Vlastní poznatek.

Výše zmíněná věta pochází z reklamy na mléčný nápoj celosvětově známé společnosti. Anglický protějšek španělského *zarzamora* (ostružina) byl užit nejpravděpodobněji záměrně, za účelem zvýšení efektu upoutání pozornosti. Takovýto případ záměny, tedy nepřírozené a užité s jistým účelem, nelze nazývat jako *spanglish*.

Další ukázka představí ještě jednu možnost, kterou, nelze chápat jako *spanglish*, ačkoli se v ní vzájemně ovlivňuje španělština s angličtinou.

Yo hago no gustar viviendo en la ciudad. / I do not like living in the city.* (Nerad žiji ve městě).

Výše uvedený příklad, kde jsou ve větě sice jen španělská slova, avšak užitá po vzoru anglické gramatiky, nelze považovat za *spanglish*, neboť nejsou dodržena lexikální, ale zejména morfoložicko-syntaktická pravidla španělštiny.

Jelikož *spanglish* se vyvíjí již mnoho let a pronikl do mnoha oblastí běžného života, nabral různé podoby, ve kterých se může objevovat. Všechny mají společné užití anglických lexikálních jednotek, avšak vzájemně se od sebe liší např. okolnostmi či místem užití. Na následujících řádcích se nyní budu jednotlivým podobám věnovat.⁵⁸ Jako *spanglish* lze označit anglické názvy, které již prošly jistým „pošpanělštěním“. Podstatná a přídavná jména získávají tvaroslovné prvky španělštiny a nabývají flexe, zároveň se pro ně užívají členy. Mění se i výslovnost (včetně přízvuku, který se přesouvá na předposlední slabiku), přibližuje se totiž více ke španělské a spolu s ní prochází změnou i psaná forma, snažící se odpovídat španělskému pravopisu. Nejčastěji se tak děje přidáním samohlásky na konec slova (z ang. *roof*, *rufo* (střecha); z *nurse*, *norsa* (zdravotní sestra)) a na začátek v případě, že slovo začíná na „s“ a souhlásku. V případě sloves této kategorie se přidává infinitivní koncovka *-ar*, *-ear*, *-iar* a následně se časují podle španělských gramatických pravidel. Jako příklad lze uvést *trainear* (místo *entrenar*, trénovat), *parquear* (místo *aparcar*, parkovat).

Spanglish do sebe také zahrnuje fráze, lexikální bloky a idiomy ze španělštiny, které se pod vlivem angličtiny transformovaly do nových forem. Příkladem takové změny může být například věta: „*Te llamo para atrás.*“ Zde vidíme vliv z anglické verze: „*I call you back.*“ (ve španělštině by poté věta zněla: „*Vuelvo a llamarte*“).

Názory veřejnosti a odborníků na *spanglish* se velmi liší. Jsou tací, jež ho přijímají a chápou jako přirozený vývoj jazyka, kterému se nelze vyhnout. Na straně druhé jsou lidé, považující *spanglish* za zneuctění a degradaci španělštiny. Navíc strach ze ztráty jejich původního jazyka, tedy španělštiny, je jedním z předních důvodů pro politickou nezávislost ostrova.

⁵⁸ ROSE, Nash. Cit. d.

4.3. Anglicismy

Předstupněm formy *spanglisch* je užívání anglicismů, nahrazujících španělské protějšky. Každá varianta španělštiny se liší svým vztahem k angličtině a množstvím anglicismů, jichž se v ní užívá. Přesto jsou přítomné v každé z nich. Důvodů je více, ale ten největší představuje socio-ekonomická síla Spojených států a jejich vliv v technickém, vědním, ale i zábavním a sportovním prostředí. Skutečnost, že angličtina proniká relativně snadno do slovní zásoby ostatních jazyků je dána tím, že lexikální rovina je ta oblast jazyka, která je nejvíce náchylná k přijímání nových jednotek. V porovnání s fonologickým a morfologickým systémem je ten lexikální daleko více otevřený k vnějším vlivům.

Nejjednodušší projev vlivu angličtiny na španělštinu je užívání výpůjček, které nahradí španělský protějšek, většinou to jsou běžně se vyskytující slova, jako například: *army*, nahrazující *ejército* (armáda), *freezer/congelador* (mraznička), *weekend/fin de semana* (víkend).⁵⁹ Typické pro tyto jednoduché záměny je jejich sémantická vyrovnanost v obou jazycích.

Situace se však začíná komplikovat, když tato ekvivalence mizí a začíná docházet k významovému posunu. Anglicismus totiž kvůli své fonetické podobnosti získá nový význam. Mezi taková slova patří jistě *realizar*. Zatímco význam tohoto slovesa je ve španělštině „uskutečnit“, v angličtině (*to realize*) znamená „uvědomit si“. Po splynutí dvou výše zmíněných významů zůstane forma *realizar*, avšak navíc s významem *darse cuenta*, tedy „uvědomit si“. Takovýto sémantický posun, konkrétně tento případ, je již natolik ustálený, že RAE uvádí tento kalk ve slovníku *Diccionario panhispánico de dudas*.

Právě v případech zmiňovaných kalků dochází velice často, jak jsme viděli, k rozšiřování významů. Volí se taková slova a užívá se taková syntax, aby výsledný výraz byl co nejpodobnější původnímu znění. Ve Spojených státech může běžně stát na etiketě mléka, či jogurtu heslo *fat free*, což v češtině znamená „odtučněné, bez tuku“. V hispánských zemích, které jsou v přímém kontaktu s angličtinou, Portoriko nevyjímaje, se může tedy objevit na těchto potravinách jazykový kalk *libre de grasa*. Proti tomu v zemích, které s angličtinou nemají úzký vztah, lze na výše zmíněných produktech číst tradičnější *desnatado* či *sin grasa*. Podobných kalků existuje již velké množství a stále nové přibývají. Dalším příkladem může být: *hacer sentido* (*make sense*, dávat smysl), nebo *relacionado a* (*related to*, související s).

Užití anglického slova místo španělského může mít za důvod také potřebu přesnějšího vyjádření. Amparo Morales toto popisuje ve své práci o slovní zásobě španělštiny v San

⁵⁹ ROSE, Nash. Cit. d., s. 225.

Juanu.⁶⁰ Zde staví do opozice anglicismus *locker* oproti španělskému *armario*. Problém spočívá v tom, že španělský výraz má daleko obecnější a širší význam než anglický. *Armario* má ve slovnících uveden jako český protějšek „skříň“. Slovník Španělské královské akademie pro výše zmíněný termín uvádí: „*Nábytek s dveřmi a policemi nebo ramínky pro uložení oblečení a dalších věcí.*“⁶¹ Zatímco pro anglicismus *locker* je ve slovnících uváděn značně přesnější význam: „*Malá uzamykatelná skříň nebo přihrádka s policemi, obvykle jako jedna z vícera, které jsou hromadně umístěny pro veřejné užití, například ve školách či nádražích.*“⁶²

Význam anglického slova, nebo jeho španělského protějšku, může také za jistých okolností záviset na tom, zda se jedná o formální (neutrální) diskurz, či nikoli.⁶³ Přídavné jméno „sladký“ (*dulce*), bude ve větě, v níž má nést svůj původní význam, ve španělštině; např.: „*No puedo comer el dulce.*“ Avšak ve větě, ve které mluvčí chce zmíněné slovo využít metaforicky, využije jeho anglickou podobu; např.: „*Tu hermana es muy sweet.*“

V následujícím příkladu se význam anglicismu, jenž je známý a používaný i v dalších národních variantách španělštiny, rozšiřuje kvůli přímému vlivu angličtiny ze Spojených států. Podstatné jméno *nursery*, jakožto anglicismus užívaný ve španělsky mluvících zemích, má podle slovníku Královské španělské akademie následující význam: „*Místo, kde se pečuje a stará o děti nízkého věku.*“⁶⁴ Avšak anglické slovníky uvádějí pro toto slovo i další význam: „*Místo, kde se pěstují mladé rostliny a stromky na prodej nebo výsadbu.*“⁶⁵ Amparo Morales také uvádí, že *nursery* má dále, kromě výše zmíněných dvou, ve Spojených státech význam pečovatelského domu pro seniory.⁶⁶ Jinými slovy, zatímco v monolingvních španělsky mluvících zemích je tento anglicismus užíván s jedním významem, v Portoriku je již polysémantické.

Do skupiny anglicismů lze také zařadit takové výrazy, jež jsou do španělštiny téměř nepřeložitelné, nebo jen s velikými problémy. Mezi takové patří některé anglické slangové

⁶⁰ MORALES, Amparo. Innovaciones léxicas en el español de San Juan, Puerto Rico. *Archivo de filología aragonesa*, 2002-2004, vol. 59-60, č. 2, s. 1485-1498. [online]. [cit. 2013-11-13]. Dostupné z: <<http://lema.rae.es/drae/?val=armario>>.

⁶¹ RAE [online]. [cit. 2013-11-13]. Dostupné z: <<http://lema.rae.es/drae/?val=armario>>. „*Mueble con puertas y anaqueles o perchas para guardar ropa y otros objetos.*“

⁶² Oxfordský slovník [online]. [cit. 2013-05-22]. Dostupné z: <<http://oxforddictionaries.com/definition/english/locker?q=locker>>. „*A small lockable cupboard or compartment, typically as one of a number placed together for public use, e.g. in schools or railway stations.*“

⁶³ MORALES, Amparo. Cit. d., s. 1488.

⁶⁴ RAE [online]. [cit. 2013-11-13]. Dostupné z: <<http://lema.rae.es/dpd/srv/search?id=NodfknPmVD6ItFLcyz>>. „*Lugar donde se cuida y atiende a niños de corta edad.*“

⁶⁵ Oxfordský slovník [online]. [cit. 2013-05-22]. Dostupné z: <http://oxforddictionaries.com/definition/american_english/nursery> „*A place where young plants and trees are grown for sale or for planting elsewhere.*“

⁶⁶ MORALES, Amparo. Cit. d., s. 1489.

výrazy, nebo obchodní hesla a inzerce (nabízené způsoby nákupu a plateb: „*Use nuestro plan de compra Lay-Away.*“ „*Use el plan Easy Payment de Sears.*“⁶⁷

Během zkoumání anglicismů je třeba ještě nahlédnout na nezbytnost, či naopak zbytečnost jejich vlastního užití. Logická by byla snaha přiřadit každému anglickému termínu jednu z výše zmíněných možností, tedy zařadit ho mezi nezbytné, nebo zbytečné. Avšak není vždy možné daný termín uvést do této dichotomie. Nakonec jsou to samotní mluvčí, kteří výběrem a užitím anglického slova dávají najevo, že výpůjčka označuje realitu přesněji, než jak by ji vyjádřili ve španělštině. Takový je případ slova *catering*; anglicismus, který se užívá ve stejné podobě i v češtině. Slovník Královské španělské akademie ho definuje jako „*servicio de catering*“, dokonce doplňuje výklad tohoto slova o jeho pošpanělštěnou formu *cásterin*. Zajímavé je, že zde není uveden španělský protějšek, který například u výše zmíněného „*nursery*“ uveden byl.

4.4. Portorická španělština ve Spojených státech amerických

Americkým státem, kde je portorická varianta španělštiny nejvíce rozšířena, je New York, konkrétně poté jeho největší a stejnojmenné město, kde je hispánská kultura charakterizována tzv. Španělským Harlemem⁶⁸. Proto se v této kapitole zaměřím především na toto město.

První větší příliv přistěhovalců z ostrova se datuje do roku 1917, období, které znamenalo pro Portoriko velké změny. V následujících letech se jejich počet stále zvyšoval a v roce 1930 již žilo v New Yorku téměř 45 000 Portoričanů, z nichž všichni byli narozeni na ostrově (tzv. „první generace Portoričanů“)⁶⁹. Další imigrační vlna přichází po druhé světové válce. To je dáno zejména nedostatkem pracovních míst v Portoriku a naopak jejich velkou nabídkou ve Státech. Imigraci a častějšímu přesunu obyvatel také napomohlo zavedení levných letových spojů mezi New Yorkem a San Juanem.

Politika Spojených států té doby však na druhou stranu upírala volební právo lidem, kteří neuměli anglicky. To se změnilo v roce 1965, kdy vešel v platnost zákon „Rodríguez-Ramos-López“.⁷⁰ Ten umožňoval lidem jít k volbám, pokud prokázali úspěšné absolvování šestého ročníku základní školy akreditované Spojenými státy, i když výuka neprobíhala v angličtině. Tento krok dal vzdělaným Portoričanům právo volit a zároveň potvrdil skutečnost, že v New Yorku žijí i občané, kteří anglicky neumí.

⁶⁷ ROSE, Nash. Cit. d., s. 226.

⁶⁸ Španělský Harlem je čtvrť v New Yorku na severovýchodě Manhattanu; většina obyvatel je hispánského původu, nejčastěji s portorikánskými kořeny. Největší imigrace proběhly po první a druhé světové válce.

⁶⁹ HESS, Steven. Cit. d., s. 774.

⁷⁰ Tamtéž, s. 775.

Během zkoumání španělštiny na území Spojených států je častým tématem výše popisované míšení angličtiny a španělštiny. Avšak je třeba brát také v úvahu samotné setkávání několika variant španělštiny v USA. Demografická data udávají, že okolo 15% americké populace je hispánského původu.⁷¹ V New Yorku žijí přibližně dva miliony Hispánců (tj. 20% všech obyvatel města) pocházejících z celého světa. Právě kontakt více španělských variant v tomto městě zkoumala a ve své studii popsala Ana C. Zentella.⁷² Za cíl si kladla zmapovat lexikální situaci a odhadnout její vývoj v budoucnosti. Práce se zakládala na rozhovorech se 194 Hispánci (73 Portoričany, 51 Kolumbijci, 50 zástupci z Dominikánské republiky a 20 z Kuby), kteří měli mimo jiné pojmenovat obrázky s běžnými předměty, jejichž názvy se však v každé z výše jmenovaných zemí liší. Dále také měli říct, zda znají název daného předmětu i v jiné než v jejich národní španělštině. Cílem práce bylo především zjistit, jaká slova z té které varianty španělštiny přetrvávají a která se naopak uživat přestanou.

Ačkoli práce zahrnovala značné množství tabulek s procentuálními zastoupeními různých lexikálních položek, podle A. C. Zentellové je třeba mít napaměti, že matematické operace nelze brát jako určující aspekt pro získání předpokladu, zda se určitý termín přestane, či nepřestane užívat. Nelze také předpokládat, že výraz, jenž se bude nadále užívat, či si ho dokonce přeberou ostatní varianty do své slovní zásoby, bude automaticky ten užívaný nejpočetnější skupinou v dané oblasti (New Yorku), tedy Portoričany. Je třeba mít na paměti, že důležitou roli hrají totiž faktory demografické, ale zejména sociální a lingvistické. Příkladem může být střet slov „*guagua*“ a „*bus*“ (oba označují autobus). První možnost užívají mluvčí portorické, kubánské a dominikánské španělštiny, zatímco „*bus*“ volí jen Kolumbijci. Kdybychom brali v úvahu jen číselnou stránku věci, logicky bychom předpokládali, že Kolumbijci se nevyhnu přijetí termínu „*guagua*“. Avšak velkou roli zde hraje jazyk nadřazené, většinové jazykové skupiny, tedy angličtina. Ta může působit jako faktor, který „zachrání“ užívání kolumbijského „*bus*“, jelikož psaná forma je totožná a výslovnost kolumbijského termínu není tolik vzdálená od výslovnosti anglického „*bus*“.

Při zkoumání střetávání více variant španělštiny v New Yorku, autorka do své práce také zahrнула úlohu anglicismů. Ty mohou mezi mluvčími více národních variant sloužit jako *lingua franca*. Angličtina může jakožto nadřazený a prestižní jazyk pro jazykové

⁷¹ Z oficiálních stránek CIA Spojených států amerických. [online]. [cit. 2013-03-01]. Dostupné z: <<https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/geos/us.html>>

⁷² ZENTELLA, Ana, Celia (1990). Lexical Leveling in Four New York City Spanish Dialects: Linguistic and Social Factors. *Hispania*, 1990, vol. 73, č. 4.

menšiny sloužit jako prostředník, který řeší střet více dialektů, aniž by stranil některé z variant.

Ačkoli má angličtina na zdejší španělštinu velký vliv, Portoričané si přesto v některých situacích udržují tradiční španělská označení.⁷³ Ukázkovým případem je pojmenování peněz. Základní měnou je dolar. Avšak většinou je zde nazýván *peso*, bývalá peněžní jednotka ve Španělsku. Pro čtvrtdolar se užívá zdrobnělina *peseta* a cent je označován jako *chavo*.

Další každodenní věci, která si udržuje španělské označení, jsou brýle. Anglický termín by byl zde pochopitelný, neboť jde o velice všední věc. Skutečnost je ale jiná, neboť dioptrické brýle se nazývají *espejuelos*, případně *lentes*; brýle sluneční výhradně *gafas*. Zajímavostí jsou také nápisy na dveřích budov, kde stojí: „*Hale*“, odvozené ze slova *jalar*, táhnout. Napsání slova v takovém tvaru signalizuje obecné vědomí Portoričanů o aspiraci *j* v jejich mluvě.

⁷³ DOUGLASS, R. Thomas. Notes on Puerto Rican Spanish. *Hispania*, 1988, vol. 71, č. 1, s. 194-196.

SHRNUTÍ A ZÁVĚR

Hlavním cílem této bakalářské práce bylo charakterizovat portorickou španělštinu, především její slovní zásobu. Pro přehlednost jsem celou lexikální část rozdělil do tří kapitol. První z nich, *Jazyková situace v Portoriku*, je zaměřena na teoretické pozadí těch důležitějších rysů, které jednotlivě popisují v následující kapitole o *Specifických rysech slovní zásoby portorické španělštiny*. Tato část práce má praktičtější charakter a uvedeny jsou zde konkrétní příklady pro každou oblast lexika, avšak i zde jsou zařazeny pasáže doplňující teorii. Práci uzavírá kapitola o vlivu angličtiny na ostrově a o situaci portorické španělštiny ve Spojených státech, součástí je také přehled fenoménu *spanglish*.

Z obecného hlediska může lexikální stránka portorické španělštiny v mnoha případech sloužit jako vzorový příklad pro celou americkou španělštinu (její lexikální rovinu). Mám na mysli zejména přítomnost téměř všech charakteristických rysů, které se v průběhu dějin staly typickými pro slovní zásobu španělštiny na americkém kontinentě, z nichž ty nejdůležitější jsem se pokusil popsat na předcházejících stránkách. Hlavní příčinou přítomnosti velkého množství těchto prvků je dle mého názoru role, jakou Portoriko hrálo v dějinách; dlouhou dobu sloužilo jako první a poslední zastávka při cestách mezi kontinenty. Právě význam dějin země pro utváření jazyka byl důvodem pro jejich stručný přehled v první kapitole.⁷⁴

Z kapitoly o jazykové situaci vyplývá několik závěrů, kterým je třeba se nyní věnovat. Viděli jsme, že existence slov z námořnické terminologie a jejich užití v běžném životě mělo již od počátku mnoho důvodů k tomu, aby zůstala i nadále v mluvě každého. Jejich hluboké proniknutí do slovní zásoby osob během plavby do Nového světa a poté dlouhodobě trvajících kontaktů s námořnickým prostředím jsou hlavními důvody pro jejich aktivní využití i v současné době.

V téže kapitole jsem také podotkl, jak byl proces pojmenovávání nových skutečností nelehkým úkolem, s nímž se museli příchozí osadníci vypořádat. Způsobů využívali několik, od pojmenování nové věci na základě dřívější zkušenosti s podobnou, užití indiánského názvu, nebo vytvoření nového. Zatímco ten první stírá rozdíly mezi oběma kontinenty, zvláště v případě přírody; poslední z nich naopak lidovou tvořivostí obohacuje lexikon Nového světa.

V otázce archaismů vyvstává problém s jejich jednoznačnou definicí. V současné době bude také četnost jejich užívání jak celoamerických, tak portorických klesat.

⁷⁴ Jako vhodné se mi to jevilo také proto, že přehled portorických dějin v českém jazyce chybí.

Z téže části práce také lze vyvodit závěr, že portorická španělština bude více jednotná, než rozrůzněná. Mezi důvody pro toto tvrzení bych zařadil malou rozlohu Portorika a zejména rozšířená média a komunikace v něm. Svoji roli také hraje školství na ostrově.

Jak lze vidět z kapitoly o specifických rysech slovní zásoby, portorická španělština disponuje řadou indigenismů, které konkurují španělským názvům. V určitých případech lze spatřovat v jejich užití nejen aspekt diatopický, ale i diastratický. Situace indiánských výrazů bude však v současné době podobná jako u archaismů; užívat je budou již jen starší generace a následně budou mizet z povědomí. Za jejich nedostatečným upevněním ve zdejší španělštině stojí především rychlé vyhlazení původního obyvatelstva.

Důležité je také shrnout poznatky o regionalismech ze Španělska, z nichž se některé na ostrově zpopularizovaly. Ačkoli je vliv andaluského dialektu patrný zejména ve fonetické rovině, v přítomnosti lexikálních výrazů již tak viditelný není. Větší význam mají regionalismy z Kanárských ostrovů, jejichž obyvatelé hráli v Portorikou důležitou roli, jakožto zkušení pěstovatelé cukrové třtiny. Právě slova spjatá s touto činností obohatila portorickou španělštinu.

Problematika angličtiny na ostrově, její projevy a vliv na španělštinu dělají z Portorika prostor lingvisticky velmi zajímavý. Již samotná existence dvou oficiálních jazyků a vše, co s touto skutečností souvisí, je hlavním předmětem nejen značného množství odborných prací, ale i mnoha politických debat. Právě jazyk je často používán jako argument ve sporech ohledně politické situace země. Jak dopadne soupeření ohledně španělštiny jako jediného úředního jazyka Portorika nelze odhadnout. Rovněž není snadné předpovědět, do jaké míry si ostrov ponechá hispánskou kulturu, včetně řeči, na kterou je patřičně hrdý.

Otázkou zůstává, kdy převáží důvody stranící jednomu z jazyků a ten získá konečnou převahu. Je to především záležitost portorického školství a způsobu, jak se této situaci postaví. Má-li zde existovat španělština, která nebude značně ovlivněna angličtinou, musí se o to postarat sami Portoričané, kteří již od nejnižších školních ročníků budou kvalitně vzděláváni v mateřském jazyce. Důležitým předpokladem jsou kvalifikovaní učitelé, kteří by žákům sloužili jako vzor správného užívání španělštiny. Zároveň by také výuka anglického jazyka měla začínat až po adekvátním osvojení jazyka španělského; to poté umožní studentům lépe si uvědomovat rozdílnost mezi oběma.

Jak vidíme, budoucnost španělštiny na Portoriku je nejasná a situace se může vyvinout několika způsoby. První možností by bylo potlačení hispánské kultury a s tím související úpadek španělštiny. Angličtina by naopak získala na důležitosti a velké změny by proběhly i ve školství. Druhou možností by bylo posílení pozic španělštiny na ostrově na úkor

angličtiny. V tomto případě by se španělština možná stala jediným oficiálním jazykem země a reformované školství by úspěšně čelilo anglickým vlivům. Posledním východiskem by bylo udržení současného statu quo. Ačkoli se tento případ zatím jeví do budoucna jako nejpravděpodobnější, můžou nastat události, které současný stav změní. Nezbyvá nám tedy, než dále sledovat vývoj této problematiky na Portotiku.

SEZNAM POUŽITÉ LITERATURY

Odborná literatura

ALVAR, Manuel. *El español de las dos orillas*. Madrid: Editorial MAPFRE, 1993.

GRANADA, Germán de. *Español de América, español de África y hablas criollas hispánicas: cambios, contactos y contextos*. Madrid: Gredos, 1994.

HERNÁNDEZ ALONSO, César; Leticia CASTAÑEDA SAN CIRILO. *El español de América: Actas del VI Congreso Internacional de "El español de América"*. Valladolid: Universidad de Valladolid, 2007.

LIPSKI, John M. *El español de América*. Madrid: Cátedra, 1996.

MORALES, Humberto López. *El español del Caribe*. Madrid: Editorial MAPFRE, 1992.

MORENO DE ALBA, José G. *El español en América*. México: Fondo de Cultura Económica, 2001.

NAVARRO TOMÁS, Tomás. *El español en Puerto Rico*. Río Piedras: Universidad de Puerto Rico, 1998.

WEINBERG, Fontanella de; BEATRIZ, María. *El español de América*. Madrid : Editorial MAPFRE, 1993.

BUESA, Tomás Oliver; UTRILLA, José María Enguita. *Léxico del español de América : su elemento patrimonial e indígena*. Madrid: Editorial MAPFRE, 1992.

FLORES, ROMÁN, Milagros; LUGO, AMADOR, Luis; ARRIGOITIA, JOSÉ, Cruz de. *San Juan, ciudad de castillos y soldados*. Puerto Rico: Quebecor World Bogotá S.A., 2009.

ČERMÁK, František (1997). *Jazyk a jazykověda*. Praha: Pražská imaginace

BRAU, Salvador. *Historia de Puerto Rico*. Puerto Rico : Editorial Edil, 2011.

BRAU, M., Maria. *Island in the Crossroads. The History of Puerto Rico*. New York : Doubleday & Company, Inc., 1968.

Elektronické zdroje

ONÍS, Federico de. El Español en Los Estados Unidos. *Hispania*, 1920, vol. 3, núm. 5.

ROSE, Nash. Spanglish: Language Contact in Puerto Rico. *American Speech*, 1970, vol. 45, núm. 3/4.

ROSE, Nash. Englañol: More Language Contact in Puerto Rico. *American Speech*, 1971, vol. 46, núm. 1/2.

Elektronický slovník pojmů Institutu Cervantes. [online]. [cit. 2013-05-20]. Dostupné z: <http://cvc.cervantes.es/ensenanza/biblioteca_ele/diccio_ele/diccionario/variedadlinguistica.htm>

Internetové slovníky Královské španělské akademie: *Diccionario de la lengua española*. [online]. Dostupné z: <<http://lema.rae.es/drae/>>; *Diccionario panhispánico de dudas* [online]. Dostupné z: < <http://lema.rae.es/dpd/> >

HESS, Steven. El español puertorriqueño en Nueva York. *Actas del cuarto Congreso Internacional de Hispanistas*, 1982, vol. 1, s. 775. [online]. [cit. 2013-05-03]. Dostupné z: <http://cvc.cervantes.es/literatura/aih/pdf/04/aih_04_1_077.pdf>.

MORALES, Humberto López. *Situación actual del español en Puerto Rico*. 2004. [online]. [cit. 2013-04-11]. Dostupné z: <http://cvc.cervantes.es/lengua/anuario/anuario_04/lopez/p01.htm>.

MORALES, Humberto, López. Arcaísmos léxicos en el español de Puerto Rico. *Actas del II Congreso Internacional de Historia de la Lengua Española*, 1992, vol. 2, s. 425-435. [online]. [cit. 19.3.2013]. Dostupné z: <<http://www.cervantesvirtual.com/downloadPdf/arcasmos-lxicos-en-el-espaol-de-puerto-rico-0/>>.

MORALES, Amparo. *Convivencia del español e inglés en Puerto Rico: algunas precisiones*. [online]. [cit. 2013-05-15]. Dostupné z: <http://cvc.cervantes.es/obref/congresos/valladolid/ponencias/unidad_diversidad_del_espanol/3_el_espanol_en_los_EEUU/morales_a.htm#nota_1>

Ostolaza M. *Informe final sobre el idioma en Puerto Rico*, 2001. [online]. [cit. 2013-05-20]. Dostupné z: < <http://home.coqui.net/sendero/informe.pdf> >

FIGUEROA, Mariano Franco. La influencia andaluza en los núcleos urbanos americanos. *Actas de las VII Jornadas de Andalucía y América.*, 1990, vol. 2, s. 252. [online]. [cit. 2013-05-22]. Dostupné z: < <http://dspace.unia.es/bitstream/10334/580/1/14JVIIITII.pdf>>

MATHIEU, Nicolás Castillo del. Resumé knihy: NAZARIO, Manuel Álvarez. *La herencia lingüística de Canarias en Puerto Rico*. San Juan de Puerto Rico : Instituto de Cultura Puertorriqueña, 1972. Resumé: [online]. [cit. 2013-05-22]. Dostupné z: < http://cvc.cervantes.es/lengua/thesaurus/pdf/31/TH_31_003_169_0.pdf>

ROSE, Nash. Spanglish: Language Contact in Puerto Rico. *American Speech*, 1970, vol. 45, núm. 3/4.

MORALES, Amparo. Innovaciones léxicas en el español de San Juan, Puerto Rico. *Archivo de filología aragonesa*, 2002-2004, vol. 59-60, núm. 2, s. 1485-1498. [online]. [cit. 2013-11-13]. Dostupné z: <<http://lema.rae.es/drae/?val=armario>>.

Stránky CIA Spojených států amerických. [online]. [cit. 2013-03-01]. Dostupné z: < <https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/geos/us.html>>

ZENTELLA, Ana, Celia (1990). Lexical Leveling in Four New York City Spanish Dialects: Linguistic and Social Factors. *Hispania*, 1990, vol. 73, núm. 4.